

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

DOI: 10.25140/2410-9576-2022-1(24)-6-22

УДК 338.24:377

JEL Classification: G41; I28

Юлія Журавльова

доктор економічних наук, заступник начальника відділу інституційного аудиту
Управління державної служби якості освіти в Одеській області (Одеса, Україна)
E-mail: yunik121501@gmail.com. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4794-7691>

Віктор Мельник

доктор економічних наук, професор, директор
Державна освітня установа «Навчально-методичний центр з питань якості освіти»,
Державна служба якості освіти України (Київ, Україна)
E-mail: melnik_viktor@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7439-1564>
ResearcherID: [ADP-0430-2022](https://orcid.org/0000-0002-7439-1564). Scopus Author ID: [5721654171](https://orcid.org/0000-0002-7439-1564)

Ірина Ломачинська

доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (Одеса, Україна)
E-mail: i.lomachynska@onu.edu.ua. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6112-6884>
ResearcherID: [E-9174-2018](https://orcid.org/0000-0002-6112-6884). Scopus Author ID: [5722196182222](https://orcid.org/0000-0002-6112-6884)

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ОСВІТИ ЯК СУСПІЛЬНОГО БЛАГА: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ**

Анотація. Освіта як процес цілеспрямованого виховання та навчання, розвитку та саморозвитку особистості є фундаментом знання як засвоєної інформації, як здатності, розуміння, усвідомлення що і як робити. У загальному розумінні освіта – це галузь соціальної сфери, яка посідає особливе місце в економічній системі та є найважливішим чинником соціально-економічного розвитку суспільства. У сучасних умовах розвиток освіти супроводжується такими явищами, як інтернаціоналізація, комерціалізація, соціалізація, інклюзія, що потребує нових підходів до її державного регулювання. У контексті цього запропоновано розглядати освіту як суспільне благо, виробництво якого здійснюється в інтересах людини, родини, суспільства, держави. Держава бере на себе відповідальність за виробництво освітніх послуг, від яких безпосередньо залежить національна безпека, цілісність держави, єдиний економічний простір. І освіта – це суспільне благо, що є першочерговим з погляду держави. Отже, державне регулювання освіти – це діяльність державних інституцій, що спрямована на забезпечення нормативно-правової бази, формування інституційного середовища, визначення правил і процедур щодо формування, розподілу, використання природних, соціальних, людських, виробничих, фінансових ресурсів для забезпечення освітою як суспільним благом. Базисом сталого економічного розвитку держави є його інституційне середовище – чіткий упорядкований набір інститутів (правових, політичних, економічних, соціокультурних), що визначають рамкові умови функціонування й розвитку економічних суб'єктів і суттєво впливають на виробництво суспільних благ. Узагальнено, що вплив економічних, правових, соціальних, політичних,

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

культурних, демографічних, технологічних факторів зумовлює зміни та трансформацію інституційного середовища, а отже, необхідним є забезпечення його гнучкості, адаптивності, стійкості, ефективності.

Ключові слова: освіта; суспільне благо; державне регулювання; інституційне середовище системи освіти.

Рис.: 2. Бібл.: 9.

Постановка проблеми. У сучасних умовах соціально-економічний розвиток потребує постійного підвищення рівня та якості життя населення, що пов'язано з удосконаленням освітньої та культурної складової, системи охорони здоров'я, соціальних стандартів і соціальної інфраструктури, вирішенням екологічних і природно-кліматичних проблем, гарантуванням національної безпеки та якості державного управління тощо. Отже, важливою складовою національної економіки виступають суспільні блага, основним призначенням яких є задоволення колективних потреб усіх громадян, незалежно від того, оплачують вони їх, чи ні. При цьому визначальну роль у забезпеченні відтворення суспільних благ відводиться державі, яка бере на себе відповідальність за їх створення, відповідно до національних інтересів, зокрема, забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки, соціальних зобов'язань у частині забезпечення рівного та безкоштовного доступу громадян до відповідних суспільних благ, сприяння соціально-економічному добробуту тощо.

Серед сучасних суспільних благ важливе місце в національній економіці посідає освіта як основоположна складова, що формує знання, які безпосередньо впливають на розвиток соціально-економічної системи країни. Під освітою розуміється єдиний цілеспрямований процес виховання та навчання, який є суспільно значущим благом та здійснюється в інтересах людини, родини, суспільства, держави [1]. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення національної економіки кваліфікованими фахівцями [2]. Поряд із таким процесуальним, динамічним визначенням можливим є і більш статичне розуміння слова «освіта» – як сукупності накопичених знань, умінь, навичок, компетенцій і ціннісних установок, надбаних у процесі загальнолюдського та професійного розвитку особистості.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

В умовах нестабільності, технологічних змін, невизначеності, цифрової трансформації набуває вагомості завдання удосконалення державного регулювання освіти з метою підвищення соціально-економічного добробуту населення, що потребує створення сприятливого інституційного та конкурентного середовища, ефективного ресурсного забезпечення та його раціонального використання, нових підходів до участі держави в регулюванні освіти як сектору суспільних благ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти системи освіти як суспільного блага досліджують закордонні та вітчизняні науковці, серед яких треба відзначити доробок Дж. М. Б'юкенена, А. Гриценка, О. Длугопольського, М. Зверякова, К. Менгера, В. Небрата, В. Палехову, П. Самуельсона, Дж. Е. Стігліца й ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Утім, незважаючи на чисельні дослідження та віддаючи належне доробку науковців, треба зауважити, що питання державного регулювання освіти як суспільного блага в сучасній економіці, яка характеризується нестабільністю та невизначеністю, у науковій літературі висвітлені фрагментарно й потребують подальшого дослідження. Подальшої аргументації потребують підходи до концептуальної та методологічної підтримки й удосконалення системи державного регулювання освіти в умовах економічних трансформацій у контексті сталого розвитку, технологічних та інституційних змін, цифровізації, оскільки в нових умовах зростає складність праці, збільшується значення людського та інтелектуального капіталу, посилюються творчі елементи в самому змісті праці та іншої економічної діяльності, включаючи підприємництво (інноваційне, соціальне, креативне).

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка та обґрунтування теоретико-методологічних підходів до формування системи державного регулювання освіти як суспільного блага, що дозволить визначити інституційні основи об'єднання суспільних зусиль для задоволення колективних потреб в освітніх послугах у контексті зростання соціально-економічного добробуту.

Виклад основного матеріалу. Освіта як фундамент знань має, як і знання, властивості суспільних благ, набуває особливої форми існування загальних для них ознак:

- відсутність атрибутів ринкових товарів (виробництво, розподіл та споживання освіти не підкоряються закону вартості);

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

- невиключеність та неконкурентоспроможність (результати освітньої діяльності може використовувати кожен);
- невичерпність та акумулятивність (знання накопичуються та зростають по мірі їх використання);
- мають всеохопний характер (результати освітньої діяльності не обмежені не тільки географічним, але й соціальним простором);
- проникаюча здатність (освіта впроваджується та реалізується в усіх сферах громадського життя та людської діяльності);
- специфічність економічних та соціальних витрат.

При цьому на основі пропозицій О. Биковської [3] можна визначити, що освіта є системним суспільним благом, що дозволяє визначити такі її характерні властивості:

- цілісність освіти – складається з великої кількості компонентів, що взаємопов'язані та взаємодіють між собою. Наприклад, дошкільна, загальна середня, позашкільна, професійно-технічна, вища, післядипломна освіта є складовими системи освіти й водночас створюють свої системи;
- відкритість освіти – зумовлюється тим, що основними замовниками освіти є люди й держава;
- цілепокладання освіти – розвиток соціального (людського) досвіду, найважливішими завданнями якого є, по-перше, засвоєння досвіду попередніх поколінь; по-друге, збагачення та примноження цього досвіду; по-третє, передача досвіду наступним поколінням;
- результативність освіти – освіта завжди орієнтована на результат;
- інституційність освіти – наявність інституції – закладу. Серед них заклади дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти;
- нелінійність освіти – визначається безліччю елементів, багатовекторністю та багатоваріантністю ідей, цілей, потреб та вимог, наявністю багатокритеріального управління.

Отже, освіта, як суспільне благо, характеризуються властивостями неприсвоєння (невиключеність зі споживання), неконкурентності (відсутність суперництва у споживанні), доступності, виробленими в різних секторах національної економіки для задоволення суспільних (колективних) потреб. При цьому суспільні (колективні) потреби характеризуються загальнодоступністю, невиз-

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

наченістю кінцевого споживача, неподільністю та диференційованістю розподілу вигід між індивідами в суспільстві при їх задоволенні, незважаючи на те, чи бажають усі його члени споживати та оплачувати таке благо, обмеженістю комерціалізації. У результаті в умовах ринку виникають деструкції, зокрема, несприятливий відбір, моральний ризик, проблема «безбілетника» тощо, що зумовлює неієздатність ринку суспільних благ як ефективного механізму збалансування попиту і пропозиції. Отже, визначальна роль у забезпеченні освітою як суспільними благами належить державі, а доцільність та ефективність процесу їх відтворення визначається сукупністю чинників, зокрема, ступенем суспільної необхідності цього блага та зовнішніми ефектами його споживання, його здатністю корегувати «провали ринку», сформованістю та якістю інституційного середовища суспільних благ, суспільної відповідальності політичної влади, громадської та соціально-корпоративної відповідальності, нормативно-правової бази та системи правозастосування, поширенням неформальних інститутів та інституцій тощо.

Узагальнюючи роботи науковців, які досліджують природу ролі держави в забезпеченні суспільними благами (Дж. Б'юкенен [4; 5], Д. Норт, А. Пігу [6], Дж. Б. Роулз, Дж. Стігліц [7], Г. Талок [4] ін.), можна визначити, що державу можна розглядати як організацію, яка повинна виробити для членів суспільства фундаментальні колективні блага: 1) закони та процедури їх дотримання (громадський правопорядок); 2) суспільні блага та послуги, які не можуть бути створені у приватному секторі (дороги, послуги охорони здоров'я та освіти тощо); 3) регулювання та координацію економічного життя у разі виникнення «провалів ринку». При цьому роль держави в забезпеченні суспільними благами повинна відповідати критеріям: суспільне благо має надаватися в Парето-оптимальному обсязі, виявлення справжніх переваг має відповідати інтересам самих індивідів і, нарешті, витрати на надання суспільного блага повинні дорівнювати сукупним виплатам індивідів на ці цілі. У контексті цього пропонується всім суб'єктам домовитися про витрати на створення суспільного блага та про частку кожного в цих витратах таким чином, щоб ціни встановилися на такому рівні, щоб усі індивіди пред'явили попит на той самий обсяг суспільного блага, що відповідає оптимальному обсягу виробництва. Одним із таких інструментів, який робить поведінку «зайця» не вигідною, є

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

податок Кларка. Загалом слід зазначити, що форми державного впливу з метою інтерналізації зовнішнього ефекту залежать від обсягу та інтенсивності екстерналії, а також від ступеня подільності, виключення, свободи вибору споживача, можливості кількісного виміру. У доповіді Всесвітнього банку «Держава у мінливому світі» (1998) зазначено, що «ефективна держава – життєво необхідна для надання товарів та послуг, а також для створення правил інститутів, що дозволяють ринкам процвітати, а людям вести більш здорове та щасливе життя. Без цього неможливий сталий розвиток як в економічній, так і в соціальній сфері» [8].

Відповідно, визначимо державне регулювання освіти як діяльність державних інституцій, спрямовану на забезпечення нормативно-правової бази, формування інституційного середовища, визначення правил і процедур щодо формування, розподілу, використання природних, соціальних, людських, виробничих, фінансових ресурсів для якісного та кількісного забезпечення освітніми послугами як суспільними благами. Це передбачає реалізацію сукупності таких функцій державного регулювання: виробничої (створення та відтворення освіти), соціальної (участь у розподілі освітніх послуг і задоволенні потреб у них шляхом реалізації відповідної політики), фіскальної (акумулявання фінансових ресурсів задля відтворення освіти), стабілізуючої (забезпечення безкризового стійкого соціально-економічного розвитку), консолідуючої (забезпечення взаємопов'язаності, єдності різних сфер і галузей життєдіяльності суспільства); виховної (створення, закріплення та розвиток культури відтворення суспільних благ).

Суб'єктами державного регулювання освіти є споживачі та держава в особі органів державної влади, які здійснюють на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (рис. 1). Отже, органами державного регулювання є: Верховна Рада України – єдиний орган законодавчої влади; Президент України – гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України; Кабінет Міністрів України – вищий орган у системі органів виконавчої влади; центральні органи виконавчої влади; місцеві державні адміністрації; органи місцевого самоврядування.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

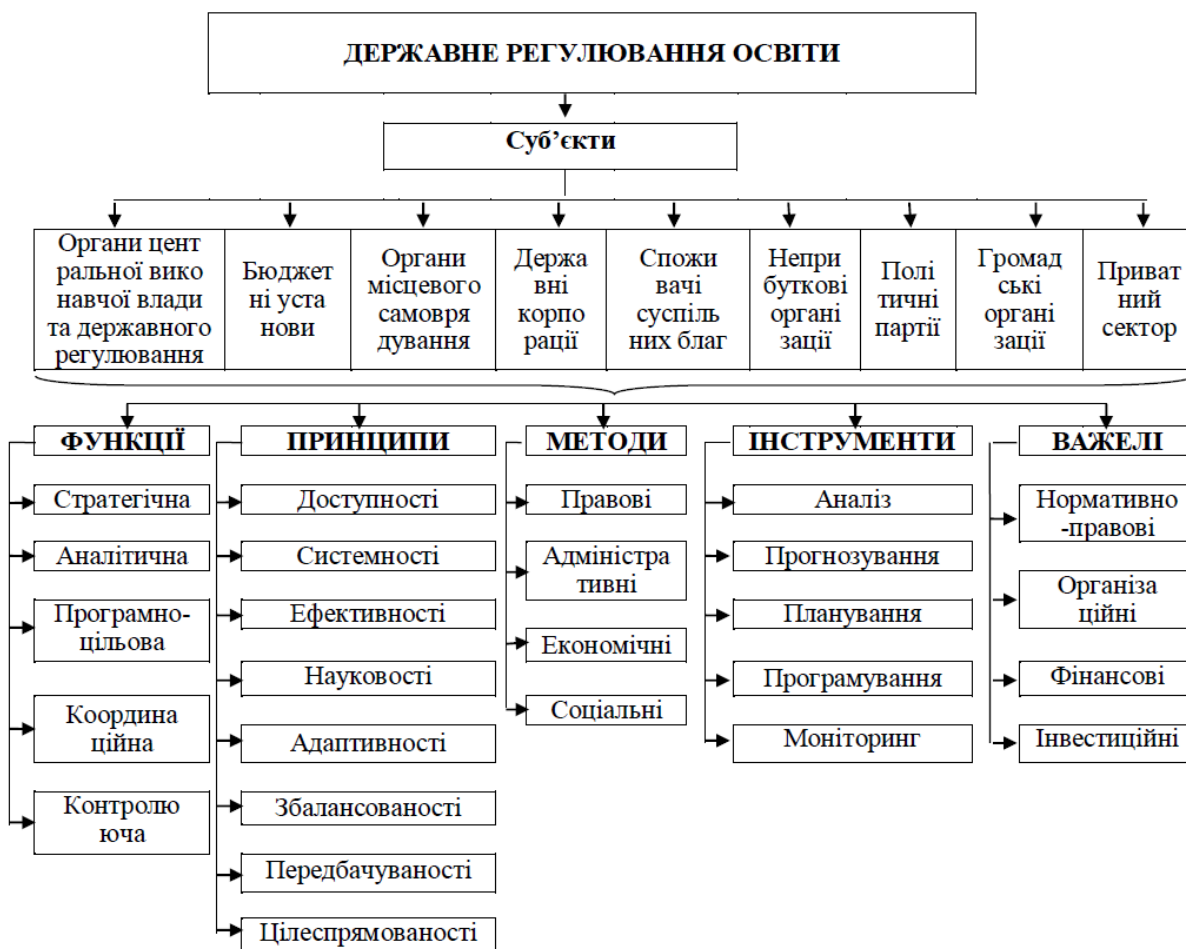

Рис. 1. Методичний інструментарій державного регулювання освіти як суспільного блага

Державному регулюванню освіти як суспільного блага притаманні такі принципи:

- доступність – доступність громадян до освіти на території держави;

- системність – комплексний підхід щодо виробництва/надання освітніх послуг;

- ефективність – максимально позитивний ефект за умови мінімальних витрат;

- науковість – урахування причинно-наслідкових зв'язків, явищ, процесів, подій, використання світового досвіду щодо виробництва освітніх послуг відповідно до соціально-економічних потреб суспільства та національної економіки;

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

- адаптивність – швидке пристосування до змін внутрішнього та зовнішнього середовища;

- збалансованість – забезпечення балансу інтересів громадян та держави щодо виробництва, розподілу та споживання освітніх послуг;

- передбачуваність – послідовність регуляторної політики щодо надання/виробництва освітніх послуг;

- цілеспрямованість – встановлює вимогу щодо визначення чіткої мети щодо виробництва, розподілу та споживання освітніх послуг.

Відповідно, механізм державного регулювання освіти – це сукупність логічних зв'язків і процедур регуляторного впливу, який органічно поєднує в собі різні складові: правові, організаційні, фінансові. Так, правовий механізм забезпечує регулювання правовідносин у межах чинної нормативно-правової бази. Сутність організаційного механізму полягає у здійсненні підтримки організаційного порядку, який фіксується у відповідних документах у формі норм і стандартів. Фінансово-інвестиційний механізм забезпечує сталий соціально-економічний і технологічний розвиток держави.

Серед функцій державного регулювання освіти доцільно виділити:

- стратегічну – передбачає оцінку та досягнення цілей держави у виробництві/наданні освітніх послуг;

- аналітичну – базується на аналітичній обробці інформації щодо виробництва/надання освітніх послуг;

- програмно-цільову – досягнення конкретних результатів щодо виробництва, розподілу та споживання освітніх послуг;

- координаційну – погодженість усіх ланок щодо виробництва/надання освітніх послуг;

- контролюючу – систематичне отримання об'єктивної інформації щодо стану виробництва, розподілу та споживання освітніх послуг.

Держава здійснює виробництво/надання освітніх послуг за допомогою відповідних методів та інструментів. Отже, метод державного регулювання освіти – спосіб впливу держави на виробництво/надання освітніх послуг, а відповідні інструменти – засоби, за допомогою яких держава здійснює реалізацію завдань та заходів щодо виробництва/надання освітніх послуг. Узагальнюючи методи державного регулювання освіти, можна їх поділити на:

- правові – система законів та законодавчих актів;

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

- економічні – створення державою фінансових умов для виробництва/надання освітніх послуг;

- адміністративні – визначення стратегії виробництва/надання суспільних благ (ліцензування; розміщення державного замовлення на підготовку фахівців; зовнішнє незалежне оцінювання; розробка стандартів; державний нагляд (контроль) тощо).

- соціальні – система заходів, спрямованих на гармонізацію соціальних відносин, соціально-психологічну адаптацію, задоволення соціальних потреб, розвиток особистості та соціального захисту (соціальне нормування, соціальне прогнозування, соціальне планування, моральне стимулювання й ін.).

Також методи державного регулювання освіти можна поділити на прямі й непрямі. Прямі – це коли держава безпосередньо забезпечує виробництво та розподіл освітніх послуг, або через державне замовлення («держава виробляє»), а непрямі – це ті, що передбачають заохочення приватного сектору на основі стимулювання, зокрема, шляхом застосування субсидій, податкових пільг, ваучерів, грантів, пільгового кредитування тощо («держава захищає»).

Визначення форм і масштабів державного втручання для подолання неефективності ринку виходить із розуміння характеру суспільних благ та їх належності до тієї чи іншої групи їх класифікації. При цьому важливо розуміти фактори, що визначають форми участі держави в забезпеченні суспільними благами (виробництво, забезпечення, фінансування, державно-приватне партнерство), зокрема: характер блага, стабільність і тривалість попиту, можливі варіанти задоволення цієї потреби, коло споживачів та їхні особливості, коло зацікавлених осіб, причини, що зумовлюють видатки державного (місцевого) бюджету, доцільність участі держави та ін.

Можна виділити такі форми державного впливу на відтворення освіти як суспільного блага з метою інтерналізації зовнішнього ефекту:

- коли екстерналії незначні, чітко визначені права власності, кількість суб'єктів взаємодії обмежена, то участь держави буде не потрібна або мінімальна;

- чисті суспільні блага, що є джерелом екстерналії, можуть стати об'єктом оподаткування, і плата за її користування може виконувати функцію ціни, оскільки стягуються з тих суб'єктів ринку, які за наявності альтернативи обирають платну або безкоштовну послугу;

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

- у випадку споживання колективних (клубних) благ компенсація суспільних витрат компенсується за рахунок добровільної кооперації коштів їхніх учасників, до співвідношення розміру й наявності плати з можливістю споживання цього виду суспільного блага;

- у випадку змішаних суспільних благ з ознаками приватного блага, що мають одночасно значний позитивний або негативний зовнішній ефект та характеризуються дією ринкового механізму виробництва, розподілу, обміну та споживання, держава може використовувати податкові регулятори у випадку негативних екстерналій або субсидії чи дотації у випадку позитивних екстерналій для інтерналізації зовнішнього ефекту в їхню ціну;

- у випадку природних монополій держава встановлює межі дій суб'єктів, регламентує обсяг їх експлуатації, контролює ціноутворення;

- відтворення соціально значущих суспільних благ змішаного характеру часто пов'язано з «проблемою безбілетника» в результаті складності визначення сукупного ефекту та ролі кожного окремого суб'єкта в цьому процесі, що може бути вирішено завдяки участі держави через обов'язкове оподаткування та примусове споживання (мінімальний обсяг споживання), а також шляхом поєднання державного та ринкового регулювання, контрактації деяких функцій державного сектору приватними підприємствами, державно-приватного партнерства;

- у випадку, коли у процесі відтворення суспільних благ можна визначити чіткі стандарти діяльності, диференціювати переваги й доходи споживачів, м'яким варіантом стимулювання ініціативи постачальників суспільних благ кінцевому споживачеві може бути утворення квазіринків на основі поділу покупця і постачальника, не змінюючи форми власності останнього, шляхом надання їм більшої свободи.

Специфічний соціальний ефект від суспільної опіки державою (задоволення колективних потреб) примножує соціально-економічний добробут суспільства за умови сформованого та якісного інституційного середовища, «раціональної поведінки» держави (використання максимально ефективних засобів і процедур розподілу коштів, що перебувають у власності держави; обґрунтованість та доречність державної підтримки соціальної сфери; державне регулювання використання факторів виробництва), її «оптимальних рішень» (оптимальність виробництва та розподілу суспільних благ; оптимальність

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

державних витрат, податкових зборів щодо компенсації витрат держави на суспільні блага). При цьому основними причинами неефективності та низької якості забезпечення суспільними благами є відсутність конкуренції у їх виробництві, інформаційна асиметрія, складність виміру ефективності їх відтворення, низький рівень відповідальності суб'єктів цього процесу, бюрократія. Відповідно, важливими складовими системи відтворення суспільних благ є: забезпечення Парето-ефективності, закріплення прав власності, стимули до колективної співпраці, стандарти, договори, нормативні акти, санкції, інститут довіри [9].

Це передбачає формування відповідного інституційного середовища суспільних благ як сукупності взаємопов'язаних основоположних політичних, соціальних, юридичних, економічних норм і правил (рис. 2), які визначають умови їх створення, розподілу, споживання, з метою об'єднання суспільних зусиль для задоволення колективних потреб, вирішення «провалів ринку» на основі принципу оптимальності за Парето, збалансування індивідуальних інтересів та соціальної відповідальності, принципу компенсації. Відповідно, на рис. 2 представлена модель інституційного середовища освіти як суспільного блага в національній економіці.

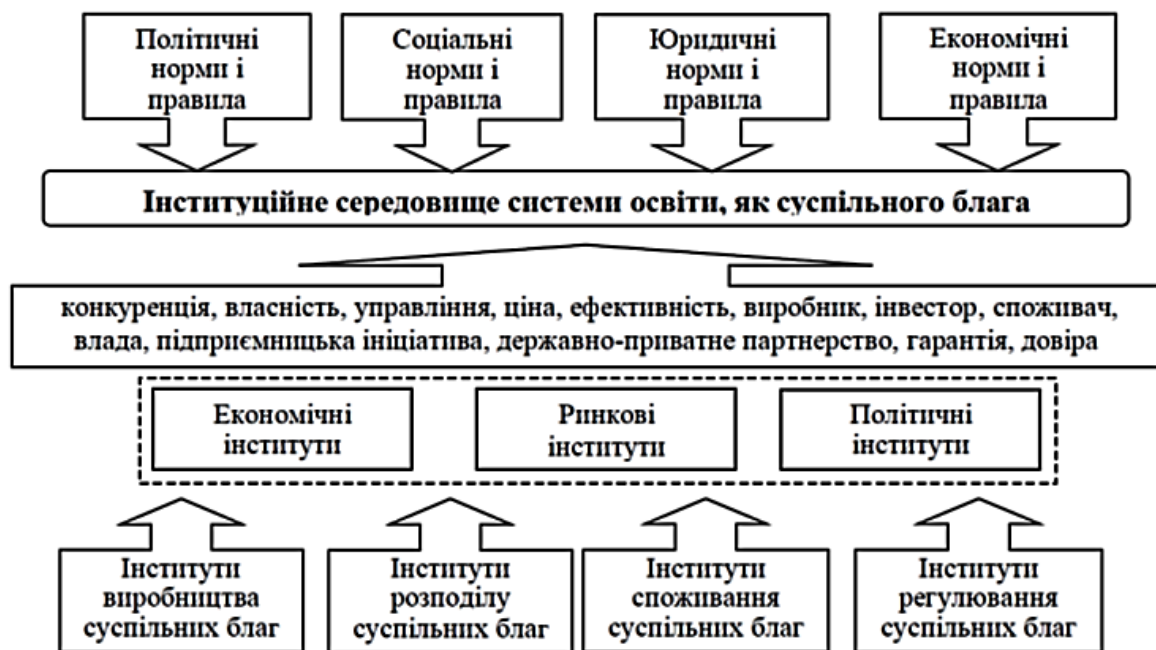

Рис. 2. Модель інституційного середовища системи освіти як суспільного блага в національній економіці

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Інституційне середовище освіти – це сукупність взаємопов'язаних основоположних політичних, соціальних, юридичних, економічних норм і правил, що визначає умови створення, розподілу, споживання освітніх послуг. Основним його призначенням є об'єднання суспільних зусиль для задоволення колективних потреб, вирішення «провалів ринку» на основі принципу оптимальності за Парето, збалансування індивідуальних інтересів та соціальної відповідальності, принципу компенсації.

Базовими інститутами для забезпечення суспільних благ є влада, ринок, конкуренція, підприємництво тощо та відповідні їм інституційні форми. При цьому роль того чи іншого інституту змінюється залежно від характеристик-властивостей освітньої послуги, ступеня їх прояву та структури зовнішніх ефектів – участь держави беззаперечна для забезпечення чистими суспільними благами й мінімальна у випадку змішаного; ринкові механізми, підприємницька здатність, державно-приватне партнерство дуже важливі для створення та розподілу суспільного блага з низьким рівнем виключеності, а у випадку низької неконкурентності державі доцільно зосередитися на локальних суспільних благах. Це має бути враховано при регулюванні різними складовими системи освіти (дошкільна освіта; загальна середня освіта; позашкільна освіта; професійно-технічна освіта; базова вища освіта; повна вища освіта; післядипломна освіта, самоосвіта).

Необхідними характеристиками інституційного середовища освіти є: наявність інституцій та інститутів, що вирішують «проблему безбілетника» на основі принципу раціонального розподілу та використання освітніх послуг, формування згоди та переваг індивіда щодо колективних інтересів.

Вплив економічних, правових, соціальних, політичних, культурних, демографічних, технологічних факторів зумовлює зміни та трансформацію інституційного середовища, а отже, необхідним є забезпечення його гнучкості, адаптивності, стійкості, ефективності. Гнучкість – здатність пристосовуватися до змін умов функціонування шляхом перебудови інституцій та інститутів з метою мінімізації трансакційних і трансформаційних витрат, максимізації індивідуальної та суспільної ефективності відповідних інституцій та інститутів. Адаптивність – здатність інституційного середовища пристосовуватися до динамічних умов навколишнього середовища щодо відповід-

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

ності цілей і результатів відтворення освіти як суспільного блага, подальше існування системи, зберігаючи якісну визначеність. Рівновага – здатність забезпечувати узгодження інтересів стейкхолдерів, жоден із яких не готовий нести додаткові витрати на перегляд домовленостей (контрактів); баланс формальних і неформальних інституцій. Стійкість – здатність перманентно протистояти внутрішнім та зовнішнім змінам під впливом сукупності факторів, що ініціюють механізми спротиву, завдяки яким інститути залишаються у вихідному стані або швидко повертаються до нього. Ефективність – формування інституційного середовища відтворення суспільних благ з мінімальними транзакційними витратами, що виникають у результаті порушення рівноваги інституційного середовища.

При цьому треба врахувати, що в результаті глобалізації спостерігається трансформація інституційного середовища сфери освіти в національній економіці, що проявляється в розширенні суб'єктів (міжнародні та регіональні організації, координуючі агенції, недержавні некомерційні організації, транснаціональні компанії та ін.); багатосторонній координованості колективних дій на основі не лише стимулів щодо ефективності, а і прозорості та інклюзивності; координованості локальних, національних, глобальних суспільних благ; поширенні глобальних і регіональних програм сталого розвитку; розвитку моніторингу, проєктного менеджменту, комплаєнс-контролю; цифровізації освіти; зацікавленості країни у пропозиції освітніх послуг залежить від дій інших країн; розширенні джерел фінансування та трансформації фінансового механізму відтворення освіти як суспільного блага; трансформації ролі держави, її методів та інструментів у системі забезпечення суспільними благами.

Висновки і пропозиції. Отже, державне регулювання освіти як суспільного блага є складним процесом, який потребує зваженого та ефективного набору методів, інструментів, важелів. Незважаючи на те, що в системі державного регулювання національної економіки освіта є одним із пріоритетних напрямів, існують проблеми та суперечності щодо її розвитку як щодо сучасного соціально-економічного стану, так і перетворень у суспільстві, національній та глобальній економіці. У контексті цього напрями державного регулювання освіти в національній економіці мають бути орієнтовані на вирішення проблем несприятливого відбору, морального ризику, «безбілетника» на основі формалізації та конституціоналізації відносин, політичної і сус-

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

пільної домовленості та контрактів, організацій, інституціоналізованих для створених суспільних благ, бюджетного федералізму та децентралізації тощо.

Держава відіграє надзвичайно важливу роль у забезпеченні освітніх послуг населенню як суспільних благ, через створення відповідного якісного інституційного середовища, формування ресурсного потенціалу та контролінг його використання, шляхом розподілу повноважень між органами законодавчої влади, місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципами субсидіарності й децентралізації, сприяння конкуренції в секторі суспільних благ. У контексті цього важливим аспектом стратегічного розвитку освіти є формування механізму державного регулювання як мультикомпонентної системи взаємодії між відповідними складовими за участю державних інституцій, які здійснюють цілеспрямований вплив на процес створення, розподілу та споживання освітніх послуг у контексті забезпечення потреб суспільства та зростання соціально-економічного добробуту. Важливими складовими цього механізму є форми виробничих відносин і господарювання, організаційно-управлінські відносини, організаційні структури та їх інтеграції, система економічних важелів, стимулів і санкцій, що регулюють відносини між суб'єктами системи освіти, а його структура залежить від техніко-технологічних вимог суспільного розвитку, соціальних стандартів, визначених і визнаних суспільством, співвідношення державної, колективної та приватної власності, політичної та суспільної сформованості й відповідальності, розвитку національної економіки та її інтегрованості у світову спільноту, стану розвитку освіти та науки тощо. Саме подальше дослідження цих аспектів дасть змогу запропонувати ефективні шляхи модернізації системи освіти у контексті всебічного розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвитку її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення національної економіки кваліфікованими фахівцями тощо.

Список використаних джерел

1. Про освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VII. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/ed20170905#Text>.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

2. Журавльова Ю. О. Теоретико-методологічні засади дослідження сфери освіти як складової частини економічної системи / Ю. О. Журавльова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2020. – Вип. 31. – С. 23–28.
3. Биковська О. Освіта як система. Тріада «Людина-Освіта-Держава» / О. Биковська // Рідна школа. – 2017. – № 9-10. – С. 68–73.
4. Buchanan J. *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy* / J. Buchanan, G. Tullock. – Indianapolis, IN: Liberty Fund, Inc., 1962. – 270 p.
5. Б'юкенен Дж. М. Суспільні фінанси і суспільний вибір – два протилежні бачення держави / Б'юкенен Дж. М., Масґрейв Р. А. ; пер. з англ. А. Ю. Іщенко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2004. – 175 с.
6. Pigou A. C. *The economics of welfare* [Electronic resource]. – London: Macmillan & Co, 1920. – Accessed mode: http://files.libertyfund.org/files/1410/Pigou_0316.pdf.
7. Stiglitz Joseph E. *Economics of the public sector* / Stiglitz Joseph E., Brown P. Eleanor. – New York : W.W. Norton, 1998. – 213 p.
8. *World development report 1997: the state in a changing world* [Electronic resource] : World Development Report. Washington, D.C.: World Bank Group. – Accessed mode: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/518341468315316376/world-development-report-1997-the-state-in-a-changing-world>.
9. Ломачинська І. А. Фінансова система: теоретико-методологічні доміанти інституційної трансформації в умовах економічних перетворень : монографія / І. А. Ломачинська. – Чернівці : ЧНТУ, 2020. – 372 с.

References

1. Pro osvitu [On Education], Law of Ukraine № 2145-VII (on September 5, 2017). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/ed20170905#Text>.
2. Zhuravlova, Yu.O. (2020). *Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia sfery osvity yak skladovoi chastyny ekonomichnoi systemy* [Theoretical and methodological basis of researching the sphere of education as a component of the economic system]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Uzhorod National University Herald. International Economic Relations and World Economy*, 31, 23-28.
3. Bykovska, O.V. (2017). *Osvita yak systema. Triada «Lyudyna–Osvita–Derzhava»* [Education as a system. Triad «ManEducation-State»]. *Ridna shkola – Native school*, 10-11, 68-75.
4. Buchanan, J., & Tullock, G. (1962). *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*. Indianapolis, IN: Liberty Fund, Inc.
5. Biukenen, Dzheims M., Masgrei, Richard A. (2004). *Suspilni finansy i suspilnyi vybir – dva protylezhni bachennia derzhavy* [Public Finance and Public Choice. Two Contrasting Visions of the State]. Kyievo-Mohylianska Akademiia.
6. Pigou, A.C. (1920). *The economics of welfare*. Macmillan & Co. http://files.libertyfund.org/files/1410/Pigou_0316.pdf.
7. Stiglitz, Joseph E., Brown, P. Eleanor. (1998). *Economics of the public sector*. W.W. Norton.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

8. World development report 1997: the state in a changing world. World Development Report. Washington, D.C.: World Bank Group. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/518341468315316376/world-development-report-1997-the-state-in-a-changing-world>.

9. Lomachynska, I.A. (2020). *Finansova systema: teoretyko-metodolohichni dominanty instytutysiinoi transformatsii v umovakh ekonomichnykh peretvoren* [Financial system: theoretical and methodological dominants of institutional transformation in the conditions of economic transformations]. ChNTU.

Отримано 15.05.2022

UDC 338.24:377

JEL Classification: G41; I28

Julia Zhuravlyova

Doctor of Economics, Deputy Head of the Department of Institutional Audit
Department of the State Service for Education Quality
in Odessa region (Odessa, Ukraine)

E-mail: yunik121501@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4794-7691>

Victor Melnyk

Doctor of Economics, Professor, Director
State Educational Institution "Educational and Methodical Center
on Questions of Quality Educational"
State Service for the Quality of Education of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

E-mail: melnik_viktor@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7439-1564>

ResearcherID: [ADP-0430-2022](https://orcid.org/0000-0002-7439-1564). Scopus Author ID: [5721654171](https://orcid.org/0000-0002-7439-1564)

Iryna Lomachynska

Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of the Department of
Economics and Entrepreneurship
Odessa I.I. Mechnikov National University (Odessa, Ukraine)

E-mail: i.lomachynska@onu.edu.ua. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6112-6884>

ResearcherID: [E-9174-2018](https://orcid.org/0000-0002-6112-6884). Scopus Author ID: [5722196182222](https://orcid.org/0000-0002-6112-6884)

**CONCEPTUAL APPROACHES TO PUBLIC REGULATION OF
EDUCATION AS COMMON GOOD: INSTITUTIONAL ASPECT**

Abstract. Modern social and economic development is related to ability to generate, absorb and distribute knowledge. Education as process of purposeful upbringing and studying, development and personal growth is fundament of knowledge of absorbed information, skills, comprehension, understanding of what and how one should do. In the conventional sense education is a branch of social sphere that has special place in the economic system and is the most important factor of social and economic development of society. In modern conditions development of education is followed by phenomena such as internationalization,

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

commercialization, socialization, inclusion that requires new approaches to public regulation of education. In this context it has been offered to consider education as common good, production of which is carried out in favor of person, family, society and state. Education is common good because is it characterized by non-excludability, non-competitiveness, inexhaustibility, accessibility, inclusivity, accumulative features, specificity of economic and social expenses, limitation of value law, indefinite reproduction result, universality of provision, invariancy in ways of use. State is responsible for realization of interests of society and has to support certain level of regulation of education as common good, control education quality so that it could satisfy minimal demand of society. The state takes responsibility to produce educational services, whereas national security, integrity of state and common economic space directly depend on such education. Besides, education is common good of the highest priority from the point of view of state. Thus, public regulation of education is activity of public institutions aimed at provision of normative and legal base, formation of institutional environment, determination of rules and procedures as to formation, distribution and use of natural, social, human, production and financial resources in order to provide education as common good. Basis of stable economic development of state is its institutional environment – precise, well-ordered set of institutions (legal, political, economic, social and cultural) that determine framework conditions of functioning and development of economic subjects and have significant impact on production of common goods. In summary – influence of economic, legal, social, political, cultural, demographic and technological factors defines changes and transformation of institutional environment and thus, it is necessary to provide its flexibility, adaptivity, stability and effectiveness.

Keywords: education; public good; state regulation; institutional environment of the education system

Fig.: 2. References: 9.

Бібліографічний опис для цитування:

Журавльова Ю., Мельник В., Ломачинська І. Концептуальні підходи до державного регулювання освіти як суспільного блага: інституційний аспект. *Науковий вісник Полісся*. 2022. № 1(24). С. 6-22.